

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η γλώσσα ως ποικιλία

Γλωσσική ποικιλία

Έχουμε ήδη υπαινιχθεί ότι η ποικιλία αποτελεί τη φυσική κατάσταση της γλώσσας: όλες οι γλώσσες του κόσμου και κάθε γλωσσικό σύστημα χωριστά δεν υπάρχουν παρά μόνο σε παραλλαγές που διαφέρουν περισσότερο ή λιγότερο μεταξύ τους. Ο τρόπος που μιλά ή γράφει κάποιος διαφέρει από τον τρόπο που μιλούν ή γράφουν τόσο τα μέλη άλλων γλωσσικών κοινοτήτων (*διαγλωσσική ποικιλότητα*) όσο και τα μέλη της ίδιας γλωσσικής κοινότητας. Επιπλέον, το πώς μιλάμε ή γράφουμε διαφέρει ανάλογα με το περιεχόμενο στο οποίο βρισκόμαστε, δηλαδή από τις περιστάσεις, τους συνομιλητές μας, τις προθέσεις και τις επιδιώξεις μας κ.ά. (*ενδογλωσσική ποικιλότητα*). Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο απαιτείται ιδιαίτερη προσπάθεια για να προσδιορίσουμε ακριβώς το αντικείμενο της γλωσσικής έρευνας, εφόσον κάθε φορά μπορούμε να μελετήσουμε μόνο ένα περιορισμένο τμήμα από το απεριόριστο φάσμα της ποικιλίας της γλώσσας.

Η διαρκής μεταβλητότητα της γλώσσας μπορεί επιπλέον να χρησιμοποιηθεί ως ένας από τους αποτελεσματικότερους δείκτες *ταυτότητας*, για να προσδιορίσουμε δηλαδή ποιοι είμαστε και ποιοι θέλουμε να είμαστε, με τρόπο αναγνωρίσιμο από

διαγλωσσική-
ενδογλωσσική
ποικιλότητα

τους συνομιλητές μας. Μπορούμε να διαπιστώσουμε τη λειτουργία αυτή αν εξειδικεύσουμε την αμφίδρομη σχέση κειμένου και περικειμένου, στην οποία αναφερθήκαμε στο Κεφάλαιο 3. Ποιος φαντάζεστε ότι μπορεί να λέει τα παρακάτω εκφωνήματα; «Ένα ποτήρι νερό, σας παρακαλώ», «Ένα Εβιάν, χρυσή μου», «Ένα νεράκι, μάτια μου», «Ένα νερό και τσάκα-τσάκα», «Έναν περιέκτη ύδατος». Κάθε επαρκής φυσικός ομιλητής της ελληνικής μπορεί να κατασκευάσει μια σαφή και λεπτομερή εικόνα για τα άτομα από τα οποία προέρχονται τα εκφωνήματα αυτά, βασιζόμενος απλώς και μόνο στο είδος της γλώσσας που χρησιμοποιείται στο καθένα. Και αντίστροφα, κάθε ομιλητής της ελληνικής έχει αναπτύξει συγκεκριμένες γνωστικές αντιλήψεις για το πώς αναμένεται να μιλά ένας άντρας ή μια γυναίκα, ένας ομιλητής από το χωριό ή την πόλη, ένας επιστήμονας ή ένας αγρότης. Η ένδειξη ταυτότητας αποτελεί έτσι μία από τις σπουδαιότερες λειτουργίες της γλώσσας, που συνυπάρχει μαζί με τις άλλες, αναπαραστατικές, διαπροσωπικές και κειμενικές χρήσεις της.

Μία από τις χρησιμότερες κατηγοριοποιήσεις της γλωσσικής ποικιλότητας είναι αυτή του λειτουργικού γλωσσολόγου Μ. Α. Κ. Halliday (Μέικλ Χαλιντέι), ο οποίος διακρίνει την ενδογλωσσική γλωσσική διαφοροποίηση σε ποικιλίες *σύμφωνα με τον χρήστη* και *σύμφωνα με τη χρήση*. Πιο συγκεκριμένα, οι ποικιλίες που διακρίνονται σύμφωνα με τον χρήστη, δηλαδή με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ομιλητή, είναι δύο ειδών:

- α) γεωγραφικές ή διαλεκτικές ποικιλίες, και
- β) κοινωνικές ποικιλίες: πρόκειται για τις κοινωνικές διαλέκτους ή *κοινωνιολέκτους* που ανταποκρίνονται στη διαστρωμάτωση κάθε κοινωνίας, τη γλωσσική διαφοροποίηση των ομιλητών σύμφωνα με όλες τις κοινωνικές παραμέτρους, όπως το φύλο (ανδρική και γυναικεία γλώσσα), η ηλικία (γλώσσα των νέων κ.ά.), η κοινωνική τάξη (γλώσσα της ανώτερης, της μεσαίας, της εργατικής τάξης), η επαγγελματική ομάδα κ.ά. Σε αυτές περιλαμβάνονται και οι *ιδιόλεκτοι*, οι προσωπικές δηλαδή ποικιλίες ή το ύφος ενός ατόμου,

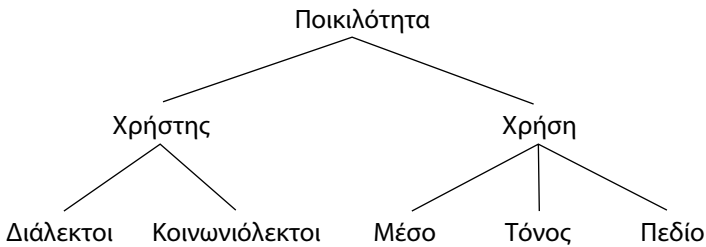
μιας οικογένειας ή μιας παρέας στον βαθμό που διαφέρουν από άλλες ποικιλίες.

Οι ποικιλίες που διακρίνονται σύμφωνα με τη χρήση, δηλαδή με βάση το περιεχόμενο στο οποίο χρησιμοποιεί τη γλώσσα κάθε χρήστης της, είναι σύμφωνα με τον Halliday τρεις:

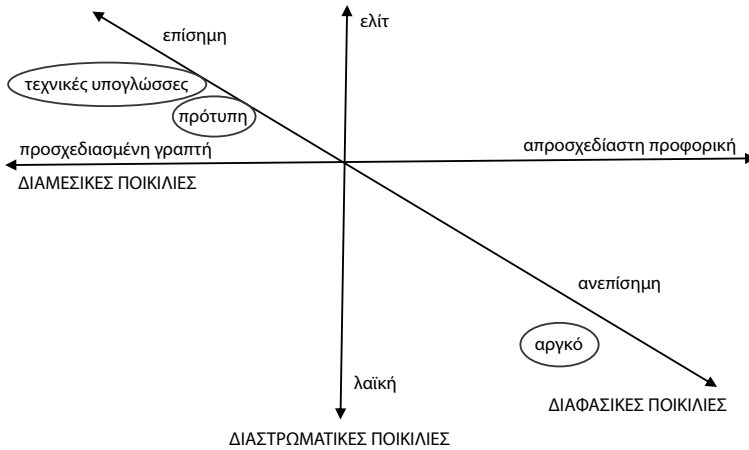
- α) Ποικιλίες μέσου: Πρόκειται για τη διαφοροποίηση σύμφωνα με τον τρόπο ή μέσο, την πραγμάτωση δηλαδή της γλώσσας μέσα από έναν δίαυλο ως προφορικός, γραπτός κ.ά. λόγος,
- β) Ποικιλίες τόνου: Εδώ ανήκουν οι συστηματικές διακρίσεις που σχετίζονται με τις κοινωνικές σχέσεις των συμμετεχόντων στους διάφορους ρόλους που αναλαμβάνουν, καθώς και με τις στάσεις που εκφράζουν σε σχέση με το αντικείμενο του λόγου (οικείος, επίσημος, καθημερινός, απρόσωπος λόγος, καθομιλουμένη γλώσσα κ.λπ), ότι με άλλα λόγια αφορά το κλειδί της επικοινωνίας (βλ. Κεφάλαιο 3), και
- γ) Ποικιλίες πεδίου: Σε αυτές περιλαμβάνονται οι συστηματικές διακρίσεις σύμφωνα με τον σκοπό του λόγου (κατά Hymes), που αφορούν τη θεματική περιοχή, λ.χ. γλώσσα της διοίκησης, του δικαίου, της φιλοσοφίας, δημοσιογραφικός, τεχνικός, επιστημονικός λόγος, λογοτεχνία κ.λπ.

Είναι σαφές ότι ο ίδιος ομιλητής διαφοροποιεί τον λόγο του σύμφωνα με τις παραπάνω παραμέτρους, καθώς επίσης και ότι οι διαστάσεις αυτές της ποικιλότητας, της μεταβλητότητας δηλαδή της γλώσσας σύμφωνα με τον χρήστη και τη χρήση, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, καθορίζοντας _____ ειδικές ποικιλίες και υπο-ποικιλίες. Η πολυ- _____ ποικιλίες ποικίλη αυτή πραγμάτωση της γλώσσας _____ είναι που επιτρέπει λεπτές διαφοροποιήσεις στη γλωσσική έκφραση και ερμηνεύει την εκτεταμένη αξιοποίησή της ως δείκτη ταυτότητας.

Μπορούμε να συνοψίσουμε τις διακρίσεις του Halliday στο παρακάτω σχήμα:

Μια πιο δυναμική ταξινόμηση των ποικιλιών της γλώσσας έχει αναπτυχθεί στην ιταλική γλωσσολογία (βλ. Berruto 1993), με τρόπο που δίνει έμφαση στην αλληλεπίδραση των παραμέτρων της ποικιλίας και στον συνεχή χαρακτήρα της διαφοροποίησής τους, καθώς τοποθετεί τις ποικιλίες σε άξονες που διασταυρώνονται μεταξύ τους. Έτσι, διακρίνονται *διατοπικές ποικιλίες*, που αφορούν τη γεωγραφική διαφοροποίηση των ποικιλιών μιας γλώσσας τόσο στο πλαίσιο ενός κράτους όσο και σε διαφορετικά κράτη (π.χ. ελληνικά της Ελλάδας και της Κύπρου). Στον έναν πόλο του άξονα τοποθετείται η *κοινή* γλώσσα, που είναι υπερτοπική και σε ενδιάμεσες θέσεις ποικιλίες που προοδευτικά διαθέτουν όλο και περισσότερα χαρακτηριστικά διαλέκτων έως τον άλλο πόλο (λ.χ. κυπριακή της Λευκωσίας, σε αντίθεση με την κυπριακή των χωριών). Διακρίνονται επίσης *διαστρωματικές ποικιλίες*, σύμφωνα με την κοινωνική ή ταξική διαστρωμάτωση, με αντίθετους πόλους που καταλαμβάνονται από τις ποικιλίες των ελίτ και των λαϊκών στρωμάτων αντίστοιχα. Οι *διαμεσικές ποικιλίες*, από την άλλη, αναφέρονται στη διαφοροποίηση σύμφωνα με το μέσο της επικοινωνίας, με αντίθετους πόλους την προσχεδιασμένη γραπτή και την απροσχεδιαστική προφορική ποικιλία. Τέλος, οι *διαφασικές ποικιλίες* αφορούν τις παραμέτρους του τόνου και του πεδίου και εκτείνονται από τυπικές ή επίσημες ποικιλίες έως ανεπίσημες. Μπορούμε να αντιληφθούμε διαγραμματικά τη σχέση των ποικιλιών αυτών με το παρακάτω σχήμα:

Στο σχήμα αυτό δεν εμφανίζονται οι διατοπικές ποικιλίες, που θα καταλάμβαναν την τρίτη διάσταση σε μια τρισδιάστατη απεικόνιση. Αντίθετα, δίνονται παραδείγματα από ποικιλίες όπως η αργκό, οι τεχνικές «υπογλώσσες», δηλαδή οι ποικιλίες που χρησιμοποιούν τεχνική ορολογία σε πεδία όπως λ.χ. η ιατρική (ερύθημα, σύνδρομο, οίδημα, έμετος), η πληροφορική (λογισμικό, γράφω κώδικα, φορμάτ, κρασάρεϊ) κ.λπ. Η πρότυπη (ή στάνταρ) αποτελεί κι αυτή μια ποικιλία που διαθέτει κύρος, είναι κωδικοποιημένη σε γραμματικές, λεξικά κ.λπ., έχει ενοποιητικό χαρακτήρα για τους ομιλητές μιας γλωσσικής κοινότητας και αποτελεί δείκτη ταυτότητας γι' αυτούς, διαθέτει γραπτή παράδοση και είναι υπερτοπική (δεν συνδέεται με μια διατοπική ποικιλία).

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το σχήμα αυτό αναφέρεται στις συγχρονικές ποικιλίες μιας γλώσσας μόνο. Για να περιγράψουμε το σύνολο της ποικιλότητας σε μια γλώσσα, θα πρέπει να προσθέσουμε τον διαχρονικό άξονα, σε κάθε σημείο του οποίου οι διατοπικές, διαφασικές κ.ά. ποικιλίες διασταυρώνονται με διαφορετικό τρόπο.